

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRKÇEDE G > V DEĞİŞİMİ VE /G/ DÜŞMESİ ÜZERİNE

AUTHORS: Süleyman ERATALAY

PAGES: 141-152

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1704072>

TÜRKÇEDE G > V DEĞİŞİMİ VE /G/ DÜŞMESİ ÜZERİNE

ON THE G > V CHANGE AND /G/ ELISION IN TURKISH

Süleyman ERATALAY*

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
 Geliş: 13.04.2021	<p>Türkçenin tarihsel metinleri aracılığıyla günümüze gelen, zaman içinde değişime uğramış çeşitli sözcükler birçok ses olayı barındırmaktadır. Ses olaylarının tarihi geçmişini saptamak her zaman çok kolay olmamaktadır. Bunların tespiti Türk dilbilgisinin belki de en önemli konularından biridir. Buradan hareketle denilebilir ki bu metinlerde yer alan ses olaylarının nasıl oluştuğu, günümüze dek ne şekilde ulaştığı ve hangi aşamalardan geçtiği ile ilgili sorulara cevap verilmesi ve bu değişikliklerin tarihi geçmişinin saptanması Türk dili açısından oldukça değerlidir. Türkçenin tarihsel dönemleri içerisinde söz başında, söz içinde ve söz sonlarında farklılıklar gösteren /g/ sesi şüphesiz Türk dilinin gelişme sürecinde ve hatta bugünkü şivelerin sınıflandırılması noktasında oldukça önemli roller üstlenmiştir. Bu çalışmada /g/ sesinin tarihsel süreç içerisinde nasıl ve ne şekilde /v/’ye değiştiği veya düştüğü üzerine Türkçenin tarihsel metinlerinden yola çıkılarak ve Türkologların görüşlerine de yer verilerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sesin /v/ye değişmesi dolaylı bir süreçken /ğ/ sesi /v/ sesine rahatlıkla dönüşmüş, /y/ sesinin /v/’ye değişmesi nadiren olmuştur. /y/ sesinin ise daha çok düşme eğiliminde olduğu görülmüştür.</p>
 Kabul: 22.06.2021	
Anahtar Kelimeler:	
/g/ sesi, ses düşmesi, ses değişmesi, sesbilgisi.	
Araştırma Makalesi	
ARTICLE INFO	ABSTRACT
 Received: 13.04.2021	<p>Various words that have survived through the historical texts of Turkish and have changed over time contain many phonetic changes. It is not always easy to determine the historical background of sound events. Their determination is perhaps one of the most important issues of Turkish grammar. From this point of view, it can be said that answering the questions about how the sound events occurred in these texts, how they reached the present day and what stages they went through, and determining the history of these changes are very valuable for the Turkish language. In the historical periods of Turkish, the phoneme /g/, which differs at the beginning, within, and end of the word undoubtedly played a very important role in the development process of the Turkish language and even in the classification of today's dialects. In this study, it has been tried to reveal how and in what way /g/ sound has changed to /v/ or dropped in the historical process, based on the historical texts of Turkish and also by including the opinions of Turcologists. While the change of the sound to / v / was an indirect process, the / g / sound easily transformed into the / v / sound, and the change of the sound / y / to / v / occurred rarely. It was observed that the / y / sound tended to decrease more.</p>
 Accepted: 22.06.2021	
Keywords:	
/g/ phoneme, elision, phonetic change, phonetic.	
Research Article	

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dil Bilimi Bölümü, Van / Türkiye, E-mail: s.eratalay@gmail.com.

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5087-226X>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Eratalay, Süleyman (2021). “Türkçede g > v Değişimi ve /g/ Düşmesi Üzerine”. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 4 (1): 141-152. DOI: <http://dx.doi.org/10.37999/udekad.915345>.

Extended Abstract

When the historical change of Turkish is examined, it has been observed that the g sound often changes or falls. The /g/ sound alternates with sounds such as /ğ/, /v/, /k/, /ŋ/ and /y/ in word roots and stems or completely transformed into these sounds. In historical texts, the /g/ sound is of two types, front and back. For this reason, it is shown as g/ğ in many sources. This is an important situation for texts in which vowel sounds are not written partially or completely, such as Göktürk and Arabic letter texts.

From Old Turkish to the present, the /g/ consonant transforms into /y/, /ğ/, and "v" consonants at various stages. The focus of the study will be word roots rather than affixes and word stems that are considered as word roots today. The variation of the /g/ sound in suffixes has been studied by various researchers before. In Orkhon Turkish, two different forms of the /g/ consonant are given as plosive velar and its opposite as palatal. It is stated that /g/, which is the front palatal consonant in the Old Uyghur Turkish period, is found in the word and at the end of the word, and it is mentioned that it can also occur as front sound in borrowed words like gan 'ganj'. It is stated that the /g/ sound in Turkish is voiced as fricative not only with the back synharmonism but also with the front synharmonism, and the fricative pronunciation explains the early loss of this velar sound.

In the Middle Turkish period, the /g/ sound at the end of monosyllabic words is preserved in the eastern dialect. It is converted to /y/ in all other Turkish dialects. Regarding the /ğ/ consonant, it is stated that monosyllabic words are more preserved at the end, and sometimes they tend to fall and lengthen the previous vowel. In the period of Khwarezm Turkish, which developed with Karakhanid Turkish and left its place to Chagatay Turkish after itself; It is seen that the sounds /g/ and /ğ/ at the end of multi-syllable words are generally preserved, but they have been dropped, albeit rarely, by the influence of Oghuz. When it comes to the period of Old Anatolian Turkish; It is seen that the /g/ consonant at the end of the word and syllable and the /g/ consonant at the beginning of the syllable preserve themselves in writing. It is stated that the /g/ sounds in the first syllables or the last sounds of some words in Western Turkish turn into /ğ/ and /y/ sound in later periods, but it is difficult to say anything definite about the time of this transformation.

The sound change laws known as Grimm's law and Verner's law state that in Germanic languages, /p/, /t/, and /k/ sounds transform into /b/, /d/, and /g/ sounds, the places of occurrence of which are close. This transformation is a situation encountered in many languages, since people have more or less the same physiological structure and can produce about 40-50 different sounds. When the examples where the /g/ and /ğ/ sound drops are examined, the falling event occurs especially after the transformation into /ğ/ and /y/. Words with front vowels change to /y/. The g > v change is not a direct change. The /g/ sound lenites into /ğ/ and /y/. Then these sounds change to /v/.

In Turkish, the /g/ sound is a sound that is usually shown with two different symbols in historical texts in terms of its formation at the velar and palatal. The reason why this different representation does not exist today is that we have switched to a writing system in which all vowels are written. This sound is also a fricative sound and the reason for the /g/ drop in many syllables and suffixes can be attributed to this feature. It is very close to the /k/ sound in terms of the place of sound formation. Due to a softening phenomenon known all over the world as the law of Grimm and Verner, which was effective in the transition to Western Turkish, the /k/ sounds at the beginning of the words turned into /g/. This event is a transformation that provides important data in historical dialectization. For this reason, many researchers have taken this change as a reference while classifying the dialects. If we focus on the change direction of the sound, it can definitely be said that the change is from /k/ to /g/ at the beginning of the word.

Giriş

Bilindiği üzere ölçünlü Türkçede 8 ünlü ve 21 ünsüz bulunmaktadır. Bu sesler kendi içlerinde farklı sınıflara ayrılarak tanımlanırlar. Örneğin ünlüler geniş-dar, düz-yuvarlak ve kalın-ince olmak üzere belli bir düzen içerisinde konumlanır. Bu durum ünsüzler için de geçerlidir. Türk dilbilgisi kaynakları içerisinde; ses tellerinde oluşturdukları duruma, çıkış

yerlerine, söyleniş sürelerine, temas derecelerine göre gibi farklı başlıklarla sınıflandırılan ünsüzler Türkiye Türkçesi'nde b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z sesleridir. Türkçenin tarihsel metinlerinde h, η gibi farklı ünsüzlerin bulunduğunu biliyoruz. Bunların yanında Arap yazısında kullanılan ancak günümüzde g ve k olarak tek sesle ifade edilen ğ, k gibi sesler de kullanılmıştır. Bu sesler bugün Türkçenin pek çok lehçe ve şivesinin yazı ve konuşma dilinde karşımıza çıkmaktadır.

Türkçede ünsüzler, tüm dünya dillerinde olduğu gibi, geçmişten günümüze bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişimler elbette doğal bir sürecin gerektirdikleridir. Türkçenin tarihsel dönemlerinde /g/ sesi, sözcük kök ve gövdelerinde sıklıkla düşmüş, /ğ/, /v/, /k/, /η/ ve /y/ gibi seslerle nöbetleşmiş ya da tamamen bu seslere dönüşmüştür. Bu durum elbette belli bir nedene dayandırılabilir. Bu nedenleri bulabilmek için Türkçenin tarihsel metinlerinin incelenmesi ve her detayın irdelenmesi gerekmektedir.

Tarihsel metinlerde /g/ sesi kalın ve ince olmak üzere iki türdür. Göktürk yazıtlarında 𐰽 işaretiyle, daha sonraki Arap harfleriyle oluşturulan metinlerde ğ ile gösterilen /ğ/ kalın; yine Göktürk yazıtlarında 𐰾 ile ve daha sonra Arap harfleriyle oluşturulan metinlerde ڪ işaretiyle gösterilen /g/ incedir. Bu nedenle birçok kaynakta g/ğ şeklinde bir gösterim vardır. Bu durum Göktürk ve Arap harfli metinler gibi ünlü seslerin kısmen ya da tamamen yazılmadığı yazılar için önemli bir durumdur. Fakat günümüzde kullandığımız Latin yazısında, Göktürk yazısındaki kalın ve ince ünlülü ünsüz seslere ve Arap yazısındaki yine kalınlık incelik ayırımına sahip ünsüz seslere ihtiyaç duyulmadığından bu seslerin g simgesi ile gösterimi yeterli olmuştur¹.

Eski Türkçeden günümüze /g/ ünsüzünün geçirdiği değişiklikleri değerlendirmeye alırsak; bu ünsüzün kimi zaman /y/, kimi zaman /ğ/, kimi zaman da “v” ünsüzlerine dönüştüğünü görürüz. Hatta bu ses hem ek hem de köklerde en fazla düşen seslerdendir. Muharrem Ergin “*köklerde ve eklerde başka sesten türemek, düşmek ve değişmek bakımından en çok dikkati çeken konsonantlar bunlardır*” der (1998: 85). Ergin, ünsüzün Türkçenin hemen her döneminde farklı kullanımları olduğundan söz eder. Bunu da Türkçenin dönemleri içerisindeki devre farklılıklarını yansıtmaları bakımından önemli bulur (1998: 85). İlhan, sesin Türkçede sağlam seslerden olduğunu vurgulayarak bu sesin düşürülmemesi gerektiğini belirtir. Daha sonra İlhan, sesin bu düşme özelliğini lehçeleşmeye ve toplumsal tercihlere bağlayarak bazı durumlarda sesin düşebileceğini savunur (2009: 47). Eski Türk yazıtlarında da kimi zaman /η/ sesi ile nöbetleştiği bilinen /g/ ünsüzü o dönemde sözcük başında bulunmaz. Günümüzde sözcük başında /g/ sesinin bulunduğu Eski Türkçe kaynaklı sözcüklerin başında /k/ ünsüzü bulunmaktadır.

Bu sesin durumunu Eski Türkçe döneminden günümüze kadar incelerken, bir noktaya açıklık getirmek gerekmektedir. Türkçenin son derece kararlı sondan eklemeli yapısı sayesinde, sözcük kökleri tek sese kadar çözümlenebilmektedir. Bu durum sözcük kökü ve eklerin

¹ Ancak çalışmada kullanılan bazı kaynaklarda bu ayırım yer almaktadır ve bu kaynaklardan yapılan alıntılar olduğu gibi verilmiştir. Dilimizde kalın ünlülerle kullanılan /ğ/ sesinin genze yakın bir yerde olduğu, ince ünlülerle kullanılan /g/ sesinin daha ön taraftan üretildiği konusu açıktır. Fakat bu durum birbirine dönüşebilecek iki farklı ses gibi düşünülme ihtimalini akla getirdiğinden, çalışmanın başlığında ve tarafımıza ait olan yerlerde ikisi için /g/ şeklinde kullanım tercih edilmiştir.

ayrımını zorlaştırmaktadır. Çalışmada odaklanılan nokta, eklerden ziyade sözcük kökleri ve günümüzde sözcük kökü olarak değerlendirilen ancak derin çözümleme bakış açısıyla sözcük gövdeleri olarak kabul edilebilen kısımlar olacaktır. Gövde terimi, kalıplaşmış ya da kalıplaşmaya başlayan birden çok heceli yapılar için kullanılacaktır. /g/ sesinin eklerdeki değişimi daha önce çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiştir².

Eski Türkçede /g/ Ünsüzü

Talat Tekin Orhon Türkçesi'nde /g/ ünsüzünün ötümlü artdamak sızıcısı /ɣ/ ve onun ön karşıtı /g/ olarak iki farklı biçimini verir. Ünsüzün soru edatı olan gu/gü dışında söz başında bulunmadığını söyler. Söz içinde ise ya iki ünlünün arasında (*igid-* 'beslemek, doyurmak', *uguş* 'kabile, boy') ya da bir ünsüzün yanında (*adgır* 'aygır', *kısga* 'kısa') bulunabileceğinden söz eder (2016: 69). Söz sonunda da sık kullanımlarına rastladığımız (*teg* 'gibi', *yadag* 'yaya') ünsüz daha önce belirttiğimiz üzere söz içi ve söz sonlarında (*buḡuḡ* - *buḡug* 'derdin', *ärtiñiz* - *ärtigiz* 'idiniz', *bardıñız* - *bardıgız* 'vardınız') da /ɣ/ sesi ile sıkça nöbetleşir (2016: 70).

Talat Tekin yaptığı lehçe sınıflandırmasında bu sesin önemine de değinmektedir. Tekin, Samoyloviç'in sınıflandırmasında bu ünsüzle ilgili olan bölüme yer vermiş olup daha sonra bu bağlamda kendi sınıflandırmasını oluşturmuştur. Tekin, çok heceli sözlerin sonundaki -ıg/-ig ses gruplarının durumu ve tek heceli sözlerin sonundaki -ağ ses grubunun durumu biçiminde yer alan iki madde ile bu ünsüzlerin lehçe sınıflandırılmasındaki önemini bir kez daha göz önüne sermektedir (1989: 161). Bu durum /g/ sesinin erken dönem ağızlaşmalarında değişme temayülüyle son derece etkin rol oynadığını gösterir.

Eski Uygur Türkçesi döneminde ön damak ünsüzü olan /g/'nin söz içi (*egri* 'eğri') ve söz sonunda (*ölüg* 'ölü') bulunduğunu belirten Eraslan, *gan*³ 'ganj' gibi alıntı sözcüklerde de başa gelebildiğinden söz eder. Yine, art damak sızıcı ünsüzü olarak tanımladığımız ve tarihsel metinlerde sıkça kullanımına rastladığımız /g/ Sanskritçe 'öğretmen' anlamına gelen *guru* sözcüğünün başında yer alır. Bu ses Türkçede söz başında bulunmaz ancak söz içi (*boğuz* 'boğaz') ve söz sonunda (*kulsıg* 'köle') sıkça kullanılır (2012: 68). Ferruh Ağca, /g/ ünsüzünün birden fazla heceli sözcüklerde hece başında hem Türk runik alfabesiyle yazılmış Türkçe metinlerde hem de birçok Manihaist ve Budist Türkçe metinlerde korunduğunu söyler (2006: 16).

Marcel Erdal, Türkçede /g/ sesinin sürtünmeli (fricative) olarak yalnızca arka uyumla (back synharmonism) değil, ön uyumla (front synharmonism) da seslendirildiğini ve sürtünmeli sesletimin (fricative pronunciation) bu damaksıl sesin *āšāk* > *āšgāk* 'eşek' örneğindeki erken kaybını açıkladığını belirtir. Daha sonra *kārgāk* sözcüğündeki /g/'nin ses düşmesiyle *kārāk* şeklini almasına değinir. /g/ sesinin /y/ye değişmesi ile ilgili *igä* > *iyä* örneklerini verdikten

² Ayrıntılı bilgi için: Gökçe, Aziz (2010). "Bünyesinde Art veya Ön Damak/G/Ünsüzü Bulunduran Yapım Eklerinin Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Tarihsel Seyirleri Üzerine" *Folklor/Edebiyat*, 16(61): 43-72; Ergin, Muharrem (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım; İlhan, Nadir (2009) "Türk Dilinde Ünsüz Düşmesi, Nedenleri ve Türleri". *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken Journal Of World Of Turks*, Zfw, 1(2): 43-55.

³ Gan: Ganj nehri anlamına gelen sözcük Sanskritçedir.

sonra, *ütülä-* < *ütüg* ve *tütsülüg* < *tütsüg* örneklerine değinerek bu iki örneğin sadece hata olduğundan ve genelleme için yeterli bir temel teşkil etmediğinden bahseder (2004: 122-123).

Orta Türkçede /g/ Ünsüzü

Karahanlı Türkçesinin önemli eserlerinden olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te Kaşgarlı, /ğ/ ünsüzü ile ilgili oldukça ayrıntılı örnekler sunar. Buna göre zaman ve mekân isimlerinin sonuna gelen /ğ/'nin Oğuzlar tarafından kullanımdan düşürüldüğünü söyleyen Kaşgarlı; *Türkler gidilecek yer anlamında "barğuyêr" derken, Oğuzlar aynı ifadeyi "barasıyêr" olarak kullanır* der. Ayrıca isim ve fiillerde işin devam etmekte olduğunu belirten bir durumda sözcük ortasındaki /ğ/ ünsüzünün Oğuzlar ve Kıpçaklarda ortadan kaldırıldığını dile getiren Kaşgarlı bunu da; *Türkler "alakarga"ya "çumğuk" derken Oğuz ve Kıpçaklar "çumuk" der*, olarak ifade ederek örneklendirir (Atalay 1998: I/33).

Reşid Rahmeti Arat, Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan *Atebetü'l-Hakayık*'ın dil notları bölümünde /g/ ve /ğ/ ünsüzleri ile oldukça ayrıntılı ve konuya açıklık getiren birkaç madde sıralamaktadır. Arat bu seslerle ilgili; söz başlarında, tek heceli sözlerin sonunda, birden fazla heceli sözlerin sonunda, teşkil eklerinin başında, tasrif eklerinin başında ve iki ünlü arasında bulunmalarına göre sınıflandırma yapılabileceğinden söz eder. İlk olarak söz başı /k/ sesinin /g/ sesine dönüşmesi ile ilgili XI. yüzyılın sonlarına kadar henüz bir gelişme olmadığı üzerinde durur. Konunun ancak XIV. yüzyıl ve sonrasına götürülerek daha iyi anlaşılabilirliğinden söz eder. Özetle Arat; k > g değişiminin tarihi metinleri iyi anlamak ve yorumlamakla anlaşılabilirliğini vurgulayarak konu ile ilgili net bir bilginin henüz oluşmadığı üzerinde durur (1992: 107).

Tek heceli sözcüklerin sonundaki /g/ sesinin doğu şivesinde korunurken diğer bütün Türk şivelerinde /y/ sesine dönüştüğünü söyleyen Arat /ğ/ ünsüzü ile ilgili de tek heceli sözcüklerin sonunda daha çok korunduğunu bazen de düşme temayülü göstererek kendinden önceki ünlüyü uzattığını belirtir (1992: 108-109).

Birden fazla heceli sözcüklerin sonunda bulunan /g/ ve /ğ/ ünsüzlerinin bugün Türk şivelerinin çoğunda düştüğünü açıklayan Arat ayrıca Radloff'un da konu ile ilgili görüşüne değinir. Radloff birden fazla heceli sözcüklerin sonundaki /g/ ve /ğ/ ile ilgili Altay şiveleri metinlerinde yazıda korunan bu seslerin /ğ/ ünsüzüne de dönüşen biçimleri olduğundan söz eder (1992: 109-110). Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Arat'ın kaleme aldığı "notlar" kısmı okunabilir (1992: 107-114).

Daha önce de belirttiğimiz üzere bu ünsüzler Türk dilinin dönemlere ayrılması ya da lehçelerinin sınıflandırılması noktasında önemli rol oynar. Ek ve hece başlarındaki kalın ve ince sıradan /g/ ünsüzleri ile çok heceli sözlerin sonundaki /g/ ünsüzlerinin durumu, Karahanlı Türkçesi ile Oğuz Türkçesini birbirinden ayırmamıza yardımcı olmaktadır. Karahanlı Türkçesi döneminde karşımıza çıkan *urağan* > *uran*, *yazıgçı* > *yazıcı* biçiminde verilen hem /g/'li hem de /g/'siz örneklerin kullanılıyor olması /g/ düşmesinin bu dönemde başlamış; ancak henüz tamamlanmamış olduğunu göstermektedir. Behcetü'l-hadaik'te *tapuğ*, *yalğan*, *borgu* gibi /g/ ünsüzü ile yazılmış örnekler bulunmasına rağmen, zamanın getirdiği gelişmeden ötürü Oğuzca özellik daha baskın duruma gelmiştir. Karışık dilli eserlere "olga bolga" dili denmesi de, ek

başındaki /g/'lerinin Eski Anadolu Türkçesine göre bir ayrıcalık göstermesindendir (Korkmaz 2009: XC).

Karahanlı Türkçesi ile gelişen ve kendinden sonra yerini Çağatay Türkçesine bırakan Harezmi Türkçesi dönemine gelince; birden fazla heceli sözcüklerin sonundaki /g/ ve /ğ/ seslerinin genellikle korunduğu ancak Oğuzca'nın etkisiyle nadir de olsa düşürüldüğü görülmektedir (*körklüg* > *körklü*, *türlüg* > *türlü*). Ayrıca bazı yapım ekleri ile sözcüğün bünyesindeki hecelerin ve çekim eklerinin başında bulunan /ğ/ ve /g/ seslerinin karışık durumda (*eşek*, *kerek*, *kazğan* 'kazan', *kurtgar* 'kurtar', *yapurgak* 'yaprak'...) olduğuna dair örneklerle rastlanır (Sağol 2002: V/804).

Çağatay Türkçesinin ilk dönemi olarak kabul edilen Harezmi-Altın Ordu Türkçesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler veren Aysu Ata'ya göre g/ğ ünsüzü, tek heceli sözcüklerin sonunda sabitken birden fazla heceli sözcüklerin içerisinde korunmuş *edgü* 'iyi', *emgek* 'emek', *yalğan* 'yalan', kaybolmuş ya da her iki biçimiyle de -bazen aynı metin içerisinde- kullanılmıştır (*kergek* > *kerek* 'gerek', *karınçga* > *karınça* 'karınca'). Ata, ğ sesi ile yazılan *karınçganın* k < ğ değişmesi ile *karınçka* olarak yazıldığı ya da söz konusu sesin düşerek *karınça* biçiminde de kullanıldığına dikkat çeker. Yine sesin bu dönemde /k/ ve v/w seslerine dönüştüğüne dair örnekler sunar (*koğ-* > *kow-* ya da *kov-* / *kav-*). Bu dönemde birden fazla heceli sözcüklerin sonunda çoğunlukla korunan ünsüzün *açığ* > *açı*, *sasığ* > *sası* gibi kimi örneklerde de düştüğü görülmektedir. Güney-batı Oğuz Türkçesinin özelliği olan birden fazla heceli sözcüklerin sonundaki g/ğ seslerinin düşmesi, örneklerden de görüleceği üzere nadiren de olsa dönemin tüm eserleri için söz konusudur. Çağatay Türkçesinde rastlanılan /ğ/ ve /k/ ünsüzü karışıklığı Harezmi Türkçesi döneminde de kendini göstermektedir. Söz içinde, dönemin birden fazla eserinde yer alan bu özelliğin söz sonunda sadece *Kıssaşü'l Enbiyâ*'da rastlanması oldukça önemlidir. Bu bağlamda denilebilir ki *Kıssaşü'l Enbiyâ*, söz konusu dönemin diğer eserlerinden Çağatay Türkçesine yaklaşan bu özelliği ile ayrılmaktadır (2016: 70).

Eski Anadolu Türkçesi dönemine gelindiğinde; sözcük ve hece sonundaki /g/ ünsüzü ile hece başındaki /g/ ünsüzünün yazıda kendini koruduğu görülmektedir (*beg*, *degirmen*, *gögüz*, *yigit*...). Ancak bunların yumuşak (y/ğ) şekilde okunup okunmadığını tespit etmek mümkün olmamakla birlikte büyük bir kısmı bugün /ğ/ ve /y/ şeklinde söylenmektedir. Yine /ğ/ ünsüzünün de bu dönemde sadece birkaç sözcükte /v/ sesine dönüştüğü (soyuk) ve hatta tam tersi olan /v/ sesinin de kulağuz < kulavuz örneğinde olduğu gibi /ğ/ sesine dönüştüğü görülmektedir (Timurtaş 1976: 343). Bu durum değişimin iki ses arasında olduğu dönemde yazımın netleşmemesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim değişim yönü ğ>ğ>v şeklinde olmalıdır. Sözcüklerin son seslerindeki ğ/g ünsüzleri düşerken kısmi de olsa yuvarlaklaşmaya yol açmışlardır. *sevig* > *sevi*, *alıg* > *alu* örneklerinde bu yuvarlaklaşma gözlenirken *kiçig* > *kiçi*, *yadag* > *yaya* örneklerinde bir değişiklik olmamıştır (Özkan 2017: 108).

Osmanlı Türkçesinde /g/ Ünsüzü

Tarihsel metinlerden günümüze /g/ ünsüzünün kimi zaman düştüğü, kimi zamanda /ğ/, /y/, /v/ gibi seslere dönüştüğü görülmektedir. Mertol Tulum *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* adlı eserinin birinci bölümünde Meninski'nin görüşlerinden yola çıkarak konu bağlamında değerli bilgiler vermiştir. Tulum burada tarihsel metinlerde karşımıza çıkan /ğ/ ve /g/

ünsüzlerini ayrı ayrı ele alarak Meninski'nin konu ile ilgili görüşlerini sunar. Bu görüşlerden hareketle /ğ/ sesini değerlendiren Tulum, Arapçada ġ (gayın) olarak bildiğimiz sesin Türkçede ifade edilirken /h/ sesi ile birlikte çıkarıldığı ve bunu yaparken de boğazı kullanmanın etkili olduğunu söyler. Yani tarihsel metinlerde art damak ünsüzü olarak bildiğimiz bu ses aslında Latince'deki /g/ sesinden farklıdır. Yine Tulum Meninski'nin belirttiği gibi /g/ sesinin iki ünlü arasında süreklileşerek gevşeyen ya da eriyen bir ses olarak çıktığını ifade eder. Daha sonra Türkçedeki g > ġ (=y) değişimi ile ilgili küçük bir not düşen Tulum bununla ilgili olarak da bu ses değişikliklerinin XVII. yüzyıl içerisinde gerçekleşmiş olabileceğini savunur. Ancak Tulum da birçok Türkolog gibi bu durumun net bir açıklamaya muhtaç olduğunu vurgular. Çünkü bu ses değişikliğinin tarihinin daha çok transkripsiyon metinlerinden yola çıkılarak elde edilmiş bir sonuç olduğunu ancak Arap harfli metinler üzerinde ciddi ve sıkı çalışmalar ile tam bir netlik kazanabileceğini söyler (2011: 87-89).

Batı Türkçesinin ikinci evresi olarak bildiğimiz XV. yüzyılın başlarından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden Osmanlı Türkçesi dönemi dilbilgisel bağlamda ele alındığında Türkiye Türkçesinden çok da farklı değildir. Ancak Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi dönemi ile kıyaslandığında belirgin farklar göze çarpmaktadır. Osmanlı Türkçesini belki de diğer dönemlerden ayıran en önemli özelliklerden biri bu dönemde çok fazla Arapça ve Farsça sözcük kullanılmasıdır. Bu durum elbette sözcüklerin yazılışında da etkili olmuştur. XX. yüzyılın başlarına kadar yabancı sözcük istilasına uğrayan Osmanlı Türkçesi yerini Türkiye Türkçesi'ne bıraktığında bu durumdan kurtulabilmiştir. Timurtaş, Osmanlı Türkçesindeki kef (ك) i dört başlık altında ele almıştır. Bu durumda bu ses ince seslilerle birlikte kullanılmakta ve /k/ sesinin karşılığı olmaktadır. Ayrıca bu dönemde kef (ك) 'in sözcük başında /g/ sesini vermek için kullanıldığı da bilinmektedir. كوكس 'gerek', 'göğüs' örneklerinde görüldüğü üzere ses /g/ olarak okunmakta ve daima ince /g/ sesi olarak çıkarılmaktadır. Aynı şekilde kef (ك) sağır kef olarak sözcük başında bulunmayan bir ses olarak açıklanmaktadır ki bu da nazal /n/ sesi olarak bildiğimiz /ŋ/ sesinin karşılığıdır (بز 'beniz' gibi). Aynı zamanda kef (ك) in دكل 'değil', اكر 'eğer' örneklerinde görüldüğü üzere /ğ/ olarak da kullanıldığı bilinmektedir (Timurtaş 2000: 92-93). Eski Türkçeden başlayarak ilk hecede ve tek heceli sözcük sonundaki /g/ seslerinin Türk şivelerinde de çoğunlukla korunduğu ve bazen de sesin yumuşadığı görülmektedir. Hece sonundaki bu /g/ sesleri Osmanlı Türkçesinde /ğ/ sesine dönüşmüştür. Osmanlı Türkçesinde hece sonundaki bu /ğ/ sesleri de Türkiye Türkçesinde /y/ sesine dönüşmüştür.

Ergin, Batı Türkçesinde bazı sözcüklerin ilk hece ya da son seslerindeki /g/ seslerinin daha sonraki dönemlerde /ğ/ ve /y/ sesine dönüştüğünü ancak bu dönüşümün tam olarak ne zaman gerçekleştiği hakkında kesin bir şey söylemenin zor olduğundan söz eder. Ergin, bu ses değişimlerinin Osmanlı Türkçesi zamanında gerçekleşmiş olabileceği düşüncesini ortaya atar (2013: 86).

Türkçenin bazı dönemlerinde düşme temayülü olan /g/ ünsüzü bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında halen kullanılmaktadır.

/g/ Ünsüzünün Değişim Özellikleri

Grimm yasası ve Verner yasası olarak bilinen ses değişim kanunlarına göre, Germen dillerinde /p/, /t/ ve /k/ seslerinin oluşum yerleri yakın olan /b/, /d/ ve /g/ seslerine sistematik olarak dönüştüğü ortaya çıkarılmıştır (Noske 2012: 65).

Tablo 1: Grimm ve Verner yasaları⁴

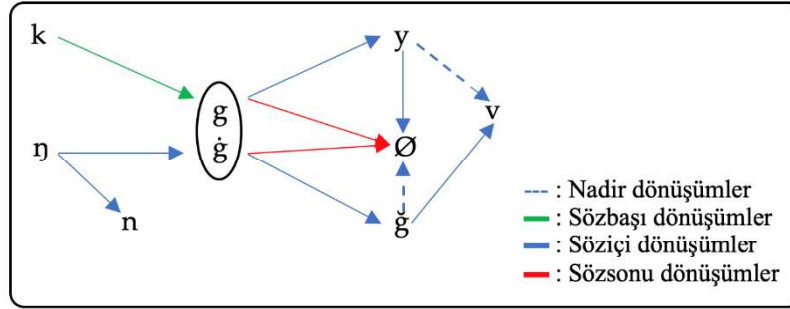
	ötümsüz patlamalı	ötümlü patlamalı	soluklu ötümlü patlamalı
dudaksıl	p	b	b ^h
dişsil	t	d	d ^h
damaksıl	k	g	g ^h

Bu dönüşüm, insanların aşağı yukarı aynı fizyolojik yapıya sahip olmaları ve -ufak farklılıklar göz ardı edilirse- yaklaşık 40-50 kadar değişik ses çıkarabilmeleri nedeniyle, birçok dilde karşılaşılan bir durumdur. Eski Türkçede de söz başında /k/ sesi ile seslendirilen birçok sözcük (*kel*, *kit*, *kör*, *köz*) günümüzde /g/ sesiyle (*gel*, *git*, *gör*, *göz*) karşılanmaktadır. Yani bu ses olayı Türkçe için de geçerlidir.

Eski Türkçe döneminde kullanılan genizsil /ŋ/ sesi de /ğ/ sesinin gelişimi açısından önemli bir noktadadır. Bu ses aslında [ng] olarak telaffuz edildiğinden bu yönüyle /ğ/ sesine oldukça yakındır ve Eski Türkçe döneminde birçok sözcükte iki ses arasında nöbetleşme görülür. Ses ayrışması (unpacking, segmentalisation) diyebileceğimiz (Trask 1996: 62), kısaca kaynaşmanın tam tersi bir ses olayı nedeniyle bu ses /n/ ve /ğ/ seslerine ayrılmıştır. Bu ses ayrışması, Uygur Türkçesi döneminde oluşan /n/ /y/ ayrışması gibi, bu dönem içinde yoğunca görülür. /ŋ/ sesi de /ğ/ sesi gibi artdamak sesi olduğundan ayrışan sesin de artdamak sesi olması son derece doğaldır.

/g/ ve /ğ/ sesinin düştüğü örnekler incelendiğinde özellikle söz içinde önce /ğ/'ye ve /y/'ye dönüşme sonrasında düşme olayı gerçekleşir. Eski Türkçede ağaç anlamına gelen *ıgaç* sözcüğünün günümüz konuşma dilinde *ağaç* > *a'aç* > *aāç* biçimlerine bürünmesi bunun açıkça göstergesidir (Deny 2012: 53). Kalın ünlülere sahip sözcüklerde değişim /ğ/ sesiyledir. İnce ünlülere sahip sözcüklerde ise *beg* > *bey*, *beğen-* > *beyen-* (Deny 2012: 47) şeklinde /y/'ye değişim görülür. Türkçedeki g > v ya da ğ > v değişimi de aslında ğ > ğ > v nadiren de g > y > v değişimidir ve *güğercin* > *güvercin*, *öğmek* > *övmek* vb. örneklerde görülebilir (Ergin 1998: 88). Aşağıda /g/ sesinin ses değişimlerine bağlı oluşum ve düşmeye kadar değişiminin gösterildiği bir şekil oluşturulmuştur. Bu şekilde sesin tarihsel süreçteki gelişim aşamaları görülebilir.

⁴ Koyu satır Verner yasası, diğerleri ise Grimm yasası

Şekil 1: /g/ sesinin sözbaşında söziçinde ve sözsonundaki değişimleri

Ergin, g > v değişiminin doğrudan bir değişiklik olmadığını /g/ sesinin yumuşayarak /ğ/ ve /y/ seslerine dönüştükten sonra bu seslerin /v/ sesi şekline geçtiğine vurgu yapmıştır (2013: 88). Çalışmamızda anlaşıldığı kadarıyla aslında Türkçede en eski dönemlerden günümüze kadar iki farklı /g/ sesi kullanılmıştır. Bunlar /ğ/ ve /g/ sesleridir. Artdamak sızıcısı olan /ğ/ daha sonraki dönemlerde /ğ/ sesine dönüşme eğiliminde olmuştur. /ğ/ sesine dönüşüm bir sonraki aşamada *koğ* > *kov*, *oğ-* > *ov*, *kılağuz* > *kılavuz* örneklerinde görülebileceği gibi sesin /v/ olmasıyla sonlanmaktadır. Öndamak sızıcısı olan /g/ ise /y/ sesine dönüşmeye meyilli olmuştur. Bu ses ise daha çok düşmeye temayülü göstermektedir. Çok nadir de olsa *öyün* > *övün* örneğinde olduğu gibi y > v değişimi ile karşılaşmıştır. Bu değişim de yuvarlaklaşmaya bağlanmıştır (Ergin 2013: 93).

İki sesin bir başka farklı özelliği ise /g/ sesinin günümüzde söz başında bulunmasıdır. Eski Türkçe döneminde söz başında /k/ sesinin bulunduğu birçok sözcük günümüzde /g/ sesiyle kullanılmaktadır. Bu söz başı /g/'ler düşme ya da değişme eğilimi göstermemektedir. Ancak bu ses söz içi ve söz sonundaysa /y/'ye dönüşerek düşme temayülü gösterebilmektedir. /ğ/ sesi ise Eski Türkçede *gağa*, *ğırtlak*, *ğıcirtı*, *ğurultu* gibi birkaç yansıma sözcük dışında söz başında bulunmaz (Ergin 2013: 86). Bu ses daha çok eklerin başında görülür. /ğ/ sesinin söz başında bulunmaması yukarıdaki şekilde de gösterildiği üzere, ayrışma sonucunda ortaya çıktığı ses olan /ŋ/ sesinin de söz başında olmamasından kaynaklanıyor olabilir.

Ergin, ğ > v değişiminin sebebini yuvarlaklaşma olarak izah etmektedir (2013: 88). Ancak diğer ses değişimleri konusunda bilgi vermemektedir. Yukarıdaki şekilde de görülebileceği gibi ğ > v değişimi doğrudan bir değişim değildir. Dolaylı bir değişimdir. Ses önce /ğ/'ye dönüşür. Daha sonra günümüzde ağızlarda veya söyleyişte gerçekleşmiş olduğu gibi /v/ sesine dönüşür. Söziçi ve sözsonu /ğ/ sesi günümüz ağızlarında ve konuşma dilinde *oğlan* > *olan*, *soğuk* > *souk*, *değil* > *diil* örneklerinde olduğu gibi yanındaki ünlünün uzamasını da sağlayarak çoğu zaman düşürülmektedir. Ancak düşme halihazırda yazı diline yansımamıştır.

Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesi dönemine kadar metinlerin çoğunda köklerde değişen ya da düşen /g/ ünsüzü eklerde de hatırı sayılır derecede farklılıklar göstermektedir. Yapım ekleri, zarf-fiil ekleri, zaman ekleri ve isim çekim ekleri gibi pek çok ekte ön ses ve son seslerde sıkça kullanılan bu ünsüzler, zaman içerisinde son derece kararlı şekilde düşme temayülü göstermiş ve bu özelliğiyle birçok eki değiştirmiştir. Söz sonundaki /ğ/ ve /g/ sesleri büyük olasılıkla yazıda varlığını koruduğu sırada yani Eski Türkçe döneminden itibaren sözlü

dilde /ğ/ ve /y/ şeklinde söylenmeye başlanmıştır. Değişim yazılı metinlere yansımadan düşmenin gerçekleşmiş olması yüksek ihtimal olarak görülmelidir. Çok erken dönemde gerçekleşen değişimlerde söz sonundaki /ğ/ ve /g/ sesleri düşmüştür.

Batı Türkçesini Doğu Türkçesinden ayıran temel özellik olan sözcük sonundaki /ğ/ ve /g/ seslerinin düşmesi ile ilgili hatırı sayılır örnekler bulunmaktadır. arıg ‘arı’, emgek ‘emek’, sarıg ‘sarı’, < sevig ‘sevi, aşk’, kapıg ‘kapı’, tiriğ ‘diri’ (İlhan 2009: 51), isig ‘ısı’, kıatıg ‘katı’, kıorkuğ ‘korku’, kıöprüğ ‘köprü’, kıuruğ ‘kuru’, uluğ ‘ulu’ (Ata 2016: 69). Türkçede tarihsel birçok ekin başında yine ğ/ ve /g/ sesleriyle karşılaşmaktadır. Bu eklerle oluşturulmuş gövdelerde söz ortası ünsüz düşmesi de gerçekleşmiştir. ädgü ‘iyi, yarar, kazanç’ oğlanğı ‘çocuk gibi muamele edilen, nazik’ açıtğan ‘acıtan, acılaştırın’ yaratğan ‘yaratan’ keçgüçi ‘geçen, geçici’ ölmeginçe ‘ölmeyince’ (Gökçe 2010: 43-72), kazgan- ‘kazan-’, tabışgan ‘tavşan’, belgür- ‘belir-’, yalgan ‘yalan’, bargan ‘varan’, ilgerü ‘ileri’, yokgaru ‘yukarı’, Oguzga ‘Oğuza’, başlıg ‘başlı’ (İlhan 2009: 51). bulğaş- ‘bulaş-’, kıulğak ‘kulak’, kıarınçga ‘karınca’, kergak ‘kerek’, kıurtğar- ‘kurtar-’, sarğar ‘sarı’, tarğak ‘tarak’, tolgan- ‘dolan-’, yapurgak ‘yaprak’ (Ata 2016: 68).

Sonuç

Türkçede /g/ sesi arka ve ön damakta oluşması bakımından tarihsel metinlerde genellikle iki farklı simge ile gösterilmiş bir sestir. Bu farklı gösterimin günümüzde olmama sebebi ünlülerin yazıldığı bir yazı sistemine geçmemizdir.

Bu ses ayrıca sürtünmeli bir sestir ve birçok hecede ve eklerde yaşanan /g/ düşmesinin nedenini bu özelliğe bağlanabilir.

Ses oluşma yeri bakımından /k/ sesi ile oldukça yakındır. Batı Türkçesine geçişte etkili olan Grimm ve Verner yasası olarak tüm dünyada bilinen bir yumuşama olayından dolayı söz başlarındaki /k/ sesleri /g/ye dönüşmüştür. Bu olay tarihsel lehçeleşmede önemli veri sunan bir dönüşümdür. Bu nedenle birçok araştırmacı lehçeleri tasnif ederken bu değişimi referans almıştır.

Eski Türkçede çift sesli simgeler bulunmaktadır. Bu simgeler M /lt/, 3 /nç/ gibi dilde sıklıkla yan yana gelen sesler için kullanılabileceği gibi 3 /ny/ ve 1 /ng/ birbirine sıkı sıkıya bağlı çift sesliler için de kullanılmaktadır. Ancak iki tür ses de tarihsel süreç içerisinde özellikle Batı Türkçesinde ayrı kullanılmaya başlanmıştır. 1 /ng/ Eski Türkçede söz başında kullanılmadığından bazı söz içi ve söz sonu /ğ/’lerinin ortaya çıkma sebebi olarak sayılabilir.

Sesin iki farklı oluşma şekli olduğu gibi zayıflama durumunda, kullanıldığı sözcüğün kalın ünlülü veya ince ünlülü olmasına göre /ğ/ye ya da /y/ye olmak üzere iki farklı sese doğrudan değişmesi gözlenmiştir. Sesin /v/ye değişmesi dolaylı bir süreçtir. /ğ/ sesi /v/ sesine rahatlıkla dönüşmekteyken, /y/ sesinin /v/’ye değişmesi nadiren olmuştur. /y/ sesinin daha çok düşme eğiliminde olduğu görülmektedir.

Sesin değişim yönü üzerinde durulacak olursa değişimin sözbaşında /k/dan /g/ye doğru olduğu kesinlikle söylenebilir. Eldeki verilerde sözbaşı g > k değişimine rastlanmamaktadır. Bu durumda Türkçede ötümsüz patlamalı sesin ötümlüleşmiş olduğu sonucu ortaya çıkar.

Tarihsel metinler hiçbir dil için tüm zamanları ve tüm değişimleri kapsayacak kadar iyi tutulamaz; özellikle kaynaklarda geçmişe gidildiği ölçüde azalma yaşanır. Aynı şekilde tarihsel dil çalışmalarında bir başka önemli konu da dilin yansıması olan yazıya mahkûm olma zorunluluğudur. Bu nedenle özellikle; Eski Türkçede sözcük sonunda görülen /g/ seslerinin - günümüzde /ğ/ sesine sahip olarak *ağaç* şeklinde yazdığımız ancak konuşma dilinde *âç* şeklinde seslendirdiğimiz gibi- o dönemde bile sadece yazıda kalıp kalmadığını tam olarak anlaşılamayabilir.

Etik Beyan

Yazar beyanına göre, “Türkçede g > v Değişimi ve /g/ Düşmesi Üzerine” adlı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; ULAKBİM TR Dizin ölçütlerine göre çalışmada etik kurul onayı gerektiren herhangi bir veri toplama ihtiyacı duyulmamıştır.

Kaynakça

- Ağca, Ferruh (2006). “Maniheizt ve Budist Türkçe Metinlerin Tarihlendirilmesinde Kullanılan Ölçütler”. *Türkbilig*, 12: 3-37.
- Arat, Reşit Rahmeti (1992). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ata, Aysu (2106). *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Atalay, Besim (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk*. C. I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi: Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*. Çev. Ali Ulvi Elöve. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Vol. III. Leiden – Boston: Brill.
- Ergin, Muharrem (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gökçe, Aziz (2010). “Bünyesinde Art veya Ön Damak /G/ Ünsüzü Bulunduran Yapım Eklerinin Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Tarihsel Seyirleri Üzerine”. *Folklor/Edebiyat*, 61: 43-72.
- İlhan, Nadir (2009). “Türk Dilinde Ünsüz Düşmesi, Nedenleri ve Türleri”. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 1 (2): 43-55.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Noske, Roland (2012). “The Grimm-Verner push chain and contrast preservation theory”. *Phonological Explorations: Empirical, Theoretical and Diachronic Issues* Ed. Bert Botme & Roland Noske. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. 63-86.
- Özkan, Mustafa (2017). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitapevi Basım Yayın Dağıtım.
- Sağol, Güliden (2002). “Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi ile yazılan eserler”. *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yay. C. V: 804-813.

- Tekin, Talat (1989). “Türk Dili Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”. *Erdem*, 5 (13):141-168.
- Tekin, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Timurtaş, Faruk K. (1976). “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”. *Türkiyat Mecmuası*, 18: 331-368.
- Timurtaş, Faruk K. (2000). *Osmanlı Türkçesine Giriş*. İstanbul: Alfa basım yayım dağıtım.
- Trask, Robert Lawrence (1996). *Historical Linguistics*. London: Oxford University Press.
- Tulum, Mertol (2011). *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.